

Lejla Burgić

Studentica III godine Odsjeka politologije – Međunarodni odnosi i diplomatija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Katarina Peović, *Sve što je čvrsto i postojano se pretvara u dim... historijski materijalizam kao metoda, kritika i analiza* (Durieux, Zagreb, 2021, 168 str.)

Na jesen 2018. godine, na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu organizirana je konferencija “200 godina poslije: Preispitivanje ideja Karla Marxa” u povodu 200 godina od njegovog rođenja. Odgovarajući na centralno pitanje konferencije – da li je Karl Marx i danas savremen – jedan od učesnika je zaključio kako je takvo pitanje zapravo porazno. Aktualnost Marxa 200 godina poslije zapravo pokazuje da se okolnosti u kojima je on živio i o kojima je pisao nisu mnogo promijenile.

Vitalizacija Marxove misli – u širem ili užem, posrednom ili neposrednom smislu – naročito nakon globalne finansijske krize 2008. godine dobila je na pažnji u intelektualnim i aktivističkim krugovima. I dok su neki od vodećih ekonomista, filozofa, sociologa i politologa sa širokog spektra marksističkog učenja nastojali vratiti prognanog Marxa u glavne tokove intelektualnog mišljenja, dotle su s druge strane nove ljevičarske organizacije i stranke nastojale intervenirati u prilično dezorijentiranom lijevom političkom polju. Neki primjeri, poput španskog Podemos, nastojali su svoj aktivistički angažman nasloniti na teorijsko-filozofske elemente Chantal Mouffe i Ernesta Laclaua, njihovih teorija o hegemoniji, socijalističkoj strategiji i lijevom populizmu. U jednom se trenutku činilo kako će nove ljevičarske snage kroz političare poput, u prvom redu Berniea Sandersa ili Jeremyja Corbyna, uspjeti preusmjeriti kurs svjetske politike u lijevu stranu.

Email: burgiclejla8@gmail.com

Iako je takav val optimizma zaobišao Bosnu i Hercegovinu, u drugim se jugoslavenskim zemljama javljaju nove ljevičarske partije – Zdužena Levica u Sloveniji (danas samo Levica), Radnička Fronta u Hrvatskoj, Levica u Makedoniji – koje su nastojale upotpuniti i upisati se u ispražnjeni prostor ljevice koji je izgubljena, dezorijentirana i poražena socijaldemokratija ispraznila i kompromitirala. Uz globalni vjetar u leđa koji su dali intelektualno-politički pokreti, činilo se kako su ideje demokratskog socijalizma postale sve prisutnije. Jedna od prvih knjiga koja na našim prostorima i u našem kontekstu pokušava oživjeti marksistički teorijski pristup u praksi, pokazujući kako se oštra polarizacija između teorije i prakse mora napustiti, jeste nova knjiga profesorice sa Sveučilišta iz Rijeke i zastupnice Radničke fronte u Hrvatskom saboru Katarine Peović. Naslov knjige izvorno je sadržan u Marxovoj tezi iz Manifesta: “Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim, sve što je sveto biva oskrnavljeno i ljudi su naposljetku prisiljeni da na svoj životni položaj i na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima” (Marx i Engels, 1998: 60) te nagovještava tezu koju autorica nastoji da iznese. Njena teza ima dvojni karakter – s jedne strane iznose se problemi današnjice izazvani kapitalističkim ideološkim sistemom koji sve brže obuhvata sve veće dijelove svijeta, dok oni, istovremeno, bivaju nadopunjeni tezama i poveznicama iz originalnih tekstova kao što su *Komunistički manifest*, *Sveta porodica* ili *Kapital*. To ne samo da čini te tekstove relevantnima i danas već ukazuje i na sličnost situacije u kojoj se nalazimo. Nesumnjivo kako je globalizacija kao sveobuhvatni proces sa sobom donijela niz promjena ideološkog i svakog drugog tipa. Na ukupno 145 stranica teksta (bez bibliografije i kazala imena) te sedam poglavlja koliko ova knjiga ima, autorica naravno ne može obuhvatiti svu kompleksnost društvene zbilje u kojoj se nalazimo. Marxova djela se razmatraju s aspekta njihove strukturalne važnosti, što zapravo upućuje na relevantnost njegove političke i ekonomske misli u današnjem društvu. Ona marksizam ne svodi na ideološku razinu, na skup ideja, već ga definira kao metodu društvene analize koja se fokusira na klasne odnose i društvene konflikte, a temelji se na materijalističkoj koncepciji povijesti Karla Marxa i Freidricha Engelsa (Peović, 2021: 9). Oživljavajući marksistički teorijski pristup i naučnu metodologiju, oni se tiču načina funkcionisanja ekonomije, a vodeći se historijskim materijalizmom prema kojem ekonomski procesi definiraju i sve druge aspekte društva, na što sugerira i podnaslov njene knjige *Historijski materijalizam kao metoda, kritika i analiza*.

Neoliberalni kapitalizam, kao oblik sistemskog funkcionisanja koji podrazumijeva filozofiju otvorenog tržišta, uz pretjeranu motivaciju za sticanje viška profita, dovodi do negativnih posljedica po prirodu i ljude, a samim tim i društvo i samog čovjeka, udaljavajući ga kroz proces rada od samog sebe. Zbog toga autorica smatra kako osnovni teorijski postulati historijskog materijalizma više korespondiraju danas nego u vremenu u kojem su njegove temeljne studije nastale s obzirom na krizu liberalnih institucija, jačanja rigidne desnice, konzervativizma i regresivnih politika – a bez vidljive alternative i vizije boljeg društva s jedne strane, te privid tehnološkog napretka i, općenito, revolucioniranja proizvodnih snaga s druge strane (Peović, 2021: 144-145).

U prvom poglavlju pod nazivom *Manifest danas, zakočeni modernizam* dat je pregled ideja koje su produkt XIX stoljeća, a svoju su realizaciju doživjele u XX stoljeću, te se tiču same osnove materijalistički determinisanog razvoja, u kojima duhovni život predstavlja refleksiju ekonomske proizvodnje. Uz poraz socijalističkih eksperimenata, te uvidom kako se Komunistički manifest danas čita rjeđe nego ranije, autorica se pita šta bi to sada Marx mogao naučiti od nas (Peović, 2021: 31). Praveći paralelu sa (ne)postojanjem *Manifesta* danas izlaže se i jedan od ciljeva ove knjige, a to je problematiziranje modernih filozofskih studija koje su afirmativne i kritički nastrojene. Peović u nepostojanju *Manifesta* kao oblika sistemskog programa djelovanja vidi dvojake konsekvence. Umjesto da prepozna njihove izvore koji se identificiraju u kapitalističkom načinu proizvodnje i potrebi njegovog prevazilaženja, ono omogućava sveobuhvatan pregled *Manifesta* koji se tada čitao i primjenjivao selektivno, dok ocrta današnje manjkavosti i politike koja svoje programe, uslijed blokade utopijskih misli, svodi na analizu već postojećih problema i prebacivanje odgovornosti zarad očuvanja postojećeg. Pripisujući propuste moralnoj kategoriji politike, autorica detektira kako to omogućava različite nepravde koje spadaju pod tržišnu utakmicu, čime se prikriva stvarni izvor eksploatacije kapitalizma nezainteresiranog za čovjeka, prirodu i društvo, već prije razvijanje socijalnog darvinizma. Uzročno-posljedična veza prošlosti i sadašnjosti oslikava se i na primjeru proletera, koji postaju prvi slobodni ljudi, u smislu oslobađanja od nameta i kontrole feudalaca, ali istovremeno i najneslobodniji subjekti zbog konstantne potrebe za prodajom vlastitog rada, što se odlično uklapa u današnji svijet gdje se radnik svodi na sredstvo za proizvodnju profita. Egzistencija takvog

čovjeka opravdana je iz perspektive kapitalizma sve dok je on u mogućnosti da taj profit proizvodi. Upravo to omogućava kapitalizam u njegovom brisanju granica između potrebnog rada i viška rada, bez čega on ne bi bio moguć. Za razliku od nekih radikalnijih, savremenih marksista, Peović ovdje nedvosmisleno ukazuje na doprinos onih teorijskih tradicija koje su nadopunile Marxove uvide kako bi oni danas postali relevantniji i primjenjiviji. Tako drugo poglavlje *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike* upućuje na važnost postmarksističke teorije u teoriji ideologije nadopunjujući ga konceptom nesvjesnog i razumijevanja pristanka većine na postojeće političko-ekonomske odnose (Peović, 2021: 33). Izlažući genealogiju Marxovog mišljenja, referira se na materijalističku dijalektiku kao kritiku i idealizma i liberalizma. Fokusira se na anomalije tržišta i njegovog zahtjeva za maksimalnom fleksibilnošću, što za rezultat ima problem nestabilnih radnih odnosa, neizvjesnosti prihoda i sveukupni izostanak materijalne osnovice, što skupa čini problem materijalne zbilje kao nešto s čime se liberalni idealizam ne želi suočiti. Kako se ideologija u posljednjoj instanci živi, njezine posljedice osjećaju se na tijelu subjekta i u materijalnim uvjetima života, pa autorica život i posljedice ideologije objašnjava kroz poređenja koja pozicioniraju idealistička prebacivanja liberalnog narativa naspram psihoanalitičkog metoda Sigmunda Freuda i njegove teorije ‘podsvjesnog ili nesvjesnog’ (Peović, 2021: 59). Takvo jedno prebacivanje se javlja kao mehanizam kojim bi se otklonila neka neugodna misao, gdje se ona prebacuje na srodnu, ali potpuno različitu temu sa jednako privlačnom energijom zaposjedanja. Loši materijalni uslovi života se u svijesti potiskuju i prebacuju na misao koja stvara manje neugodne interpretacije. Navođenjem konkretnih primjera svake socijalne nepravde i davanjem ljudskog lica svakom problemu s kojim se ti ljudi susreću, materijalizam je uspješno izbjegavao takva prebacivanja i otklon od problema. S druge strane, idealistički opisi tih istih problema izneseni su na način kojim se zaobilazi njihova srž i zanemaruje stvarni uzrok koji treba biti predmetom rješavanja. Time se uzroci, koji potiču iz kapitalističkog načina proizvodnje, nastoje prebaciti u kolektivno nesvjesno, koje često postaje jedini način funkcionisanja jer, opet praveći paralelu sa psihoanalizom, ljudi nakon traumatičnog iskustva nastoje potisnuti ono što je dovelo do traume na prvom mjestu, kako bi im život bio podnošljiviji, tj. žive kapitalistički, iako je kapitalizam taj koji ih je natjerao na potiskivanje. Ove refleksije podsjećaju na uvide Maxa Webera iz njegove *Protestantske etike i duha*

kapitalizma, gdje navodi da psihološki podsticaj shvatanja rada kao jedinog sredstva koje omogućava stanje milosti dovodi do legalizovanja iskorištavanja specifične radne revnosti koja je neophodna za održanje kapitalizma onakvim kakav jeste. Stoga, ono što kapitalizmu daje njegovu snagu jeste upravo moć stvaranja nesvjesnog uniformiranog načina mišljenja, života, rada i načina proizvodnje koji doprinosi održavanju sistema.

Treće poglavlje, pod nazivom *Engels i Marx – položaj i 'idealni presjek' kapitalizma*, osvrće se na osnovne elemente koji određuju neko društvo kapitalističkim, a koje iznosi Marx. Ulazeći u odnos Marxa i Engelsa, Peović (2021: 81), nasuprot autorima koji Marxa gledaju kao profinjenog intelektualca, a Engelsa optužuju kao popularizatora i pojednostavljenog Marxa, zapravo ukazuje na Engelsovu važnost u profiliranju marksističke teorije i historijskog materijalizma. Iako je korisnost takvog pristupa neupitna i izuzetno važna za njihovu konkretnu primjenu, referirajući se na *Komunistički manifest* kao egzemplarni primjer Marxovog i Engelsovog nastojanja da znanstvene interpretacije "približe" širokim masama, tj. populariziraju teoriju, neki mu autori poput Michaela Heinricha nalaze zamjerke. Heinrichov prigovor historiografskom čitanju Marxovih djela koja se, navodno, udaljuju od kompleksnosti pružene unutar njih samih, autorica smatra pogrešnim. Namjesto čitanja Marxovog *Kapitala* kao uvida u neki specifično vremenski i prostorno određen kapitalizam, Peović upravo uvidom u rana Engelsova djela ukazuje na to da on kapitalizmu pristupa kao načinu proizvodnje u kojem se analitički "traži 'idealni presjek' kapitalizma, a ne njegove specifičnosti" (Peović, 2021: 83). Tako Engels u *Položaju radničke klase*, navodeći primjere kapitalizma u Engleskoj u periodu 1842–1844, a zatim i Njemačkoj, nastoji doći do temeljnih odrednica kapitalističke unutrašnje organizacije. Postavljaju se i opisuju uzroci i elementi koji daju iste rezultate, bez obzira na vrijeme i mjesto, što ih čini relevantnima i izdvaja iz izoliranog okvira specifičnosti koja nastaje samo jednom – "statistika i prikupljanje podataka koji kvantitativno prikazuju uvjete života ljudi u određenom periodu i geografskom prostoru za kritiku političke ekonomije su ključni" (Peović, 2021: 85). Osim razmatranja osnovnih postavki kapitalizma, razlažu se i karakteristike koje su dovele do stvaranja proletarijata, što je izloženo u *Položaju*, gdje njegovim praćenjem možemo razumjeti i dosadašnji progres društva. Tehnološki razvoj stvorio je proletarijat, a proletarizacija je bila ključna za stvaranje punog kapitalističkog

tržišta, koje će nastaviti producirati proletarizaciju još većih razmjera, što znači da tržišna kompetencija stalno stvara pritisak da se diže razina radne eksploatacije kao uvjet za preživljavanje i reprodukciju. Ono što Marx i Engels smatraju ključnim jeste to da je sloboda ostvariva samo kroz zajednicu, što predstavlja veliki dio materijalističkog tumačenja svijeta. U pitanju slobode, tehnologija igra ključnu ulogu. Marx obrazlaže da je tehnologija radnicima koristila naprosto time što im je nametnula nužnost socijalne reforme kojom bi bilo učinjeno da strojevi ne rade protiv radnika, već za njih. Dok oslobađa radnika od dosadnih i teških poslova, ona istovremeno stavlja iste te radnike u podređen položaj – ovaj put mašini. Uniformizacija rada, kreiranje potreba i želja i maksimalno odvajanje radnika od proizvoda njihovog rada, osnovne su karakteristike svijeta u kojem i danas živimo. Tehnologija mijenja način rada i time nastavlja otežavati položaj radnika, pri čemu je, paradoksalno, ograničavanje dosegnutih radničkih prava povezano s tehnološkim razvojem. Uz primjer današnjeg *uberiziranog* radnika koji radi dulje nego srednjovjekovni seljak, a kojeg autorica navodi ranije (Peović, 2021: 25), tu su jednako i primjeri tehnoloških divova poput Amazona i Applea koji pokreću model poslovanja gdje moć leži u rukama nekolicine pojedinaca koji se oslobađaju odgovornosti zapošljavanja kroz tehnološki omogućene procese. Tako kontrola, gdje se radnicima upravlja putem algoritma i online platformi, proces rada čini sve apstraktnijim i udaljenijim za radnike, a efikasnijim i jeftinijim za poslodavca.

Poglavlje *Marx, znanost i tehnologija* nastavlja obradu pitanja ekonomskih procesa koji, prema Marxu, oblikuju i uslovljavaju neekonomske procese. Kapitalistički ustroj, kao poredak produkcionih odnosa, načina proizvodnje i distribucije, postavlja kapital kao osnovnu mjeru vrijednosti. Time se zahtijeva podređenost svega ostalog – pa i radničke klase – nužno ostavljajući žrtve iza sebe – u prvom redu čovjeka i prirodu. Ovo poglavlje istražuje odnos Karla Marxa prema tehnologiji i nauci s obzirom na to da Peović primjećuje Marxa kao jednog od rijetkih filozofa koji ima konkretan odnos prema njima (Peović, 2021: 101). Kako za Marxa tehnologija nije samo primijenjena nauka već temelj historijske i ekonomske mijene (Peović, 2021: 102), to se i u ovom slučaju može naći relevantnost njegove misli kada govori o dijalektičkoj inverziji i tome kako kapitalizam sam stvara oružje za svoje uništenje. Izlaz iz kapitalističke mašinerije Marx nalazi u tranziciji u komunizam. To vidi kao nužnost proizašlu iz unutrašnjih kontradikcija kapitalizma te postojećeg konflikta pretvaranja rada u oblik

vrijednosti koji radnika svodi na alat u rukama kapitala. U tom slučaju, gdje uprkos konstantnom napretku tehnologije broj radnih sati ostaje isti zarad što većeg profita, progres ne znači nužno napredak i boljitak. Postavlja se na koncu pitanje mogućnosti realizacije Marxove zamisli transformacije društva s obzirom na dostignuti stepen razvoja, gdje se kao objašnjenje i rješenje nudi formacija koja izlaže kapitalizam i socijalizam kao ideologije koje dijele način proizvodnje, ali se razlikuju po društvenom okviru. Akcentirajući uvide Paula Cockshotta koji izlaže tri stepena tranzicije u komunizam, Katarina Peović zaključuje kako je demokratski socijalizam komunizam 21. stoljeća. Kroz njega, globalni zahtjevi za pravednijim društvom preklapaju se sa jugoslavenskim naslijeđem samoupravnog socijalizma – demokratski socijalizam “stavlja naglasak na (direktno) demokratsko planiranje kao ‘zamjenu’ za autoritarno centralno planiranje”, pri čemu takvo “direktno demokratsko planiranje omogućava forme kao što su participativno budžetiranje i referendumsko odlučivanje o ključnim političkim pitanjima, što je danas tehnološki jednostavno izvodivo” (Peović, 2021: 118). Iako se ovdje ne referira direktno na svoja ranija istraživanja iz te oblasti, autorica tu tezu kroz knjigu produbljuje materijalističkim čitanjem novih digitalnih i informacijskih tehnologija (Peović, 2021: 119), poput otvorenog koda kao primjera utopijskog projekta slobodnog pristupa, čiji motiv nije produktivnost ili profit, već reakcija korisnika na pravo korporacija da posjeduju softver (Peović, 2021: 111).

Poglavljem *Komunistička hipoteza* nastoji se skrenuti pažnja na težnju ka prevazilaženju forme privatnog vlasništva, koja nakon svoje demonizacije i utopizacije od strane drugih sistema do izražaja dolazi nakon ekonomske krize 2008. godine. Autorica u ovom dijelu ispituje teze Alaina Badioua, filozofa koji nastupa ispred ideje afirmacije komunizma u kojem, iako izostaje materijalistička interpretacija društvenog konflikta, “hipotetički zamišlja komunizam – smještajući ga u okvir paradoksalnog ‘idealističkog materijalizma’ – upotpunjujući dijalektički materijalizam idealističkim uvidima” (Peović, 2021: 123). Time on zagovara novi oblik, koji naziva ‘politikom bez stranke’ koja “ne znači neorganiziranu politiku”, jer je svaka politika kolektivna, pa je tako “organizirana na ovaj ili onaj način. ‘Politika bez stranke’ znači da politika ne nastaje iz stranke. Politika nastaje iz stvarnih situacija, iz onog što možemo reći i učiniti u tim situacijama.” (Badiou i Hallward, 1998: 113; prema Peović, 2021: 123). Badiou navodi da je potrebno krenuti od političkih procesa i nadvladati ideju politike kao reprezenta određene

grupe osmišljene kao klase, što dovodi do pitanja koje i sama autorica postavlja, a koje glasi: može li onda Badiouova kritika biti marksistička? Postavljeno pitanje navodi na razmatranje mogućnosti primjene ideja zastupljenih u djelima Marxa i Engelsa, kao i same Badiouove interpretacije komunističke hipoteze kao načina promišljanja komunizma. Praveći poveznicu sa matematičkim primjerom Fermatovog teorema koji se rješavao preko 300 godina, navodi da “komunističku hipotezu ne treba odbaciti zbog problema realno postojećih socijalizama, već nastaviti propitivati uzroke poraza u pojedinim historijskim realizacijama. (...) Poraz je, dakle, samo povijest dokazivanja hipoteze, pod uvjetom da se hipotezu nije napustilo” (Badiou, 2010: 6-7; prema Peović, 2021: 126).

Posljednja dva poglavlja, *Nejednaki razvoj i mentalitet* i *Kapital*, osvrću se na polaznu tačku i Marxov *Kapital*, govoreći o namjerama nastajanja tog djela, koje nije bilo reakcionarno, već strukturalno. Apstrakcija Marxove misli koja se očituje u pronalaženju temeljnih karakteristika sistema i općih zakona u formi kritike političke ekonomije jeste upravo ono što čini Marxovo djelo važnijim danas nego što je to bilo socijalističkim samoupravljačima. Navodom kako “zemlje koje su industrijski razvijenije pokazuju onima manje razvijenima sliku njihove vlastite budućnosti” autorica opravdava njegovu relevantnost danas (Peović, 2021: 140). Ne kritiziraju se rezultati političke ekonomije, nego način na koji ona postavlja sama pitanja. A njeni načini danas zahtijevaju vrstu kritike koju je Marx davno izložio. Kapitalistički način proizvodnje ne zadovoljava potrebe, već stvara vrijednosti gdje su radna mjesta samo sporedni proizvodi kretanja kapitala. Kapital se konstantno nastoji oploditi, postati vrijednost, što u svom procesu stvara nikad veće razlike između centra i periferije, nerazvijenih i razvijenih zemalja, jednom riječju, stvara nikad veću nejednakost koju je teško prevladati jer zemlje u boljoj poziciji nastoje zadržati takvo stanje.

Knjiga *Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim...* autorice Katarine Peović, u konačnici, upozorava nas na to da Marxove ideje nisu doživjele svoju potpunu realizaciju, pa time ni poraz kroz realno postojeće socijalizme da bi ih se zbog toga ostavilo postrani i tjeralo na zaborav. No, njeni uvidu ne odišu pesimizmom. Upravo suprotno, Peović akcentira kako su Marx, ali i Engels – kojeg se često nepotrebno zapostavlja – danas relevantniji nego ikada. Historijski materijalizam kroz njihova djela i dalje je aplikativan – i *kao metoda, kritika i analiza* kapitalizma koji je trenutno u svom punom postojanju obuhvatio svijet. S druge strane,

ljevica je danas više sklona deskripciji i teoretizaciji nego empiriji i konkretnom djelovanju shodno zamišljenim ciljevima. Peović kroz knjigu revitalizira vrijednost Komunističkog manifesta koji upravo spaja ovo dvoje, gdje se teorija sadržana u kritici kapitalizma nastoji primijeniti u obliku politike, kao aktivnosti kojom se poboljšava postojeća situacija u društvu i ekonomiji. Poentiranjem te dvostruke prirode, autorica osporava tvrdnje da su Marxova djela ograničena na samo jednu historijsku epohu. Ona se osvrće i na komentare i tumačenja drugih autora, komunicirajući s njima na način da i čitatelju dopušta samostalnu procjenu važnosti originalnih djela i njihovih interpretacija. Jedino je s takvim stavom, po njenim uvidima, moguće napraviti korak ka obuzdavanju kapitalizma koji se sve brže i sve nehumanije širi – analognim, ali i digitalnim vezama i mrežama, podređujući cjelokupne društvene odnose, pri čemu nužnosti nejednakog razvoja, jasno, proističu iz samog kapitalističkog načina proizvodnje. Time njen doprinos izlazi iz okvira 145 stranica ove knjige i širi se kroz tumačenja svih onih koji je čitaju, u nadi da će ih i primjenjivati.

LITERATURA

- Badiou, Alain i Hallward, Peter (1998) *The History of the Communist Hypothesis and Its Present Moment*, London – New York: Verso.
- Badiou, Alain (2010) *The Communist Hypothesis*, London – New York: Verso.
- Marx, Karl i Engels, Fridrih (1998) *Komunistički manifest*, Zagreb: Arkzin.
- Peović, Katarina (2021) *Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim... Historijski materijalizam kao metoda, kritika i analiza*, Zagreb: Durieux.
- Weber, Max (1989) *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.